

Проф. І. Ю. Робак

Харківський національний медичний університет
Кафедра суспільних наук

Актуальні проблеми розвитку історії медицини в сучасному вітчизняному науковому просторі та шляхи їх розв'язання

Зважаючи на важливу роль дослідження історичного досвіду для розбудови нової системи охорони здоров'я України, патріотичного виховання майбутніх медиків, пропаганди здобутків української медицини в світі доцільним вбачається звернути увагу на стан і перспективи історії медицини в сучасному вітчизняному науковому просторі.

Мета даної статті — проаналізувати причини невідгідного становища, в якому опинилася сьогодні українська історія медицини, та окреслити можливі шляхи їхнього подолання.

Умови розвитку, в які поставлена наразі вітчизняна історія медицини як наука, є вкрай несприятливими та викликають глибоке занепокоєння.

Наразі в Україні діє система, де чи не визначальним чинником поступу науки є написання і захист дисертацій. Саме вони містять нові обґрунтовані результати, що є суттєвими для розвитку певної наукової дисципліни, саме з їх підготовкою тісно пов'язані наукові заходи та публікації. Історія медицини практично позбавлена можливості розвиватися через дисертаційний чинник. Чому і як це сталося?

Наказом МОН України №1462 від 21.12.2012 року «Про внесення змін до Переліку наукових спеціальностей» у групі спеціальностей 14.02.00 «Профілактична медицина» галузі «Медичні науки» виключено спеціальність 14.02.04 — «Історія медицини» [8]. Втім, так само, як вилучені спеціальності з історії інших наук: фізико-математичних, хімії, біології, геології, техніки, сільськогосподарських наук, географії, фармації, ветеринарії. Всі вони об'єднані спеціальністю 07.00.07. — «Історія науки й техніки» галузі «Історичні науки» і здобувачам присвоюють-

ся відповідно наукові ступені кандидата або доктора історичних наук [8]. Тобто для медиків такий шлях практично закритий.

По-перше, тому що, згідно з новою нормативно-правовою базою, підготовка докторів філософії (в минулому кандидатів наук) здійснюється майже винятково аспірантурою, інститут пошукачів скасований [6; 7]. А до аспірантури з історичної спеціальності може вступити тільки магістр історії. Отже, медикові потрібно спочатку отримати таку освіту. Це малоймовірно.

По-друге, тому що МОЗ не сплачує науковцям-медикам надбавки за вчений ступінь кандидата або доктора історичних наук. Наприклад, захистив асистент кафедри урології кандидатську дисертацію з історії медицини за спеціальністю 07.00.07. — «Історія науки й техніки». Дисертація пов'язана з удосконаленням методів лікування урологічних хвороб у XVIII—XX ст. Тобто, тема така, яку потягне тільки фаховий уролог. Отримав ступінь кандидата історичних наук. І надбавки за науковий ступінь йому годі й чекати. Так само, як і вчене звання доцента по кафедрі урології. Або ще один реальний приклад. Три роки тому я виступав офіційним опонентом на захисті кандидатської дисертації асистентки Дніпропетровської медичної академії. Вона за фахом лікар, а дисертація була присвячена становленню медичної рентгенології Лівобережної України [3]. Стала кандидатом історичних наук. І сидить собі так само, бідолашна, асистентом у своїй ДМА, і надбавки за науковий ступінь не отримує, і перспектив кар'єрного зростання не бачить. У системі МОН, до речі, це питання не стоїть. Там історики науки й техніки зі

ступеннями отримують вчені звання по своїх неісторичних кафедрах і відповідні грошові надбавки. Так, наприклад, В. С. Савчук, ставши доктором історичних наук [11], отримав вчене звання професора по кафедрі квантової макрофізики, електроніки та комп'ютерних систем. Випускники аспірантури з історії науки й техніки НТУ «ХПІ» спокійно розійшлися по своїх «політехнічних» кафедрах, отримали надбавки й доцентські звання. А Н. І. Коцур — лікарка за першою освітою, захистила докторську дисертацію чисто з історії медицини (про розвиток гігієнічної науки в Україні), але за спеціальністю «Історія науки й техніки», працює в «монівському» університеті, професорка, завідувачка кафедри, отримує всі належні надбавки і горя не знає [4].

До речі, в наших «запеклих друзів» із сусідньої держави це питання вирішено й по медиках. Я особисто знаю кандидата історичних наук, яка викладає на кафедрі внутрішніх хвороб № 2 медичного факультету Белгородського державного національного дослідницького університету і отримує надбавку за науковий ступінь [10, 2, 13].

Щоправда, деякі історико-медичні дисертації вдається «протаскувати» через спецради із групи спеціальностей «Профілактична медицина». Так, 2015 р. в НМУ ім. О. О. Богомольця доцент А. М. Гринзовський захистив близьку до історії медицини докторську дисертацію «Санітарне законодавство України: генезис та тенденції розвитку» (як ви бачите, тема близька і до спеціальності «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» галузі «Юридичні науки») [1]. Проте це, по-перше, мізерна кількість. По-друге, це стосується тільки дисертацій з історії організації охорони здоров'я, і не стосується історії окремих наукових дисциплін. І по-третє, ризиковано. Тому що не зовсім відповідає паспорту спеціальності, і на цій підставі дисертація може бути опротестована атестаційною колегією МОН.

Українські дипломовані історики медицини природно, за віком вже відходять від активної діяльності. Наразі в Україні залишився тільки один доктор наук за спеціальністю «Історія медицини» — професор К.К. Васильєв. Хто прийде їм на зміну? В ХНМУ, в зв'язку із значним скороченням курсу «Історія України» пішли шляхом залучення до викладання історії медицини викладачів з кафедри суспільних наук. Щодо викладання *предмету*, та ще й малообізнаним з медициною студентам-першокурсникам, то може в цьому і є певний сенс. Ба більше, враховуючи соціальний аспект — збереження роботи для викладачів. Проте, якщо йдеться про *науку* — то категорично ні! Адже *наука* «Історія медицини» вимагає від дослідника суто медичних знань, медичної освіти. Не можна досліджувати вдосконалення медичних знань, самому їх не маючи! Не можна досліджувати методи боротьби з різними хворобами впродовж історії людства, не розуміючи процесів патогенезу, не будучи обізнаним з проявами цих хвороб, їх перебігом і результатами! Що дійсно можливо, так це складати життєписи видатних медиків, не заглиблюючись у їхню теоретичну спадщину і практичний доробок.

Я хочу, щоб ви зрозуміли, ми — фахові історики, не зможемо вас — медиків повноцінно замінити в царині історії медицини. На якісному рівні ми можемо досліджувати не історію медицини, а історію охорони здоров'я. Вони мають різні об'єкти дослідження. Тому що, всупереч розповсюдженню серед медиків хибним уявленням, охорона здоров'я і медицина — це різні речі. І різниця між означеними поняттями суттєва. Під охороною здоров'я ми розуміємо сферу суспільної діяльності, яка складається з державних і громадських заходів, спрямованих на збереження та поліпшення здоров'я населення. Можливі заходи різного характеру: економічні, політичні, юридичні, адміністративні, медичні тощо. Медицина є системою наукових знань і практичних заходів, об'єднаних тією ж спрямованістю, що й охорона здоров'я. Тобто охорона здоров'я — це суспільна практика, а медицина — це і наука, і практика. Отже, семантично поняття «охорона здоров'я» і «медицина» перетинаються лише в площині медичної практики. До того ж, історія охорони здоров'я — це соціальна історія, а історія медицини — це, перш за все, історія науки. І вони мають різні методи дослідження.

Як я особисто бачу шляхи виходу вітчизняної історії медицини з «дисертаційної кризи»? На мій погляд, їх два.

Перший — це створення спеціальності в галузі «Медичні науки». Адже, у Переліку наукових спеціальностей залишилися:

08.00.01. — економічна теорія та історія економічної думки (галузь науки, за якою присуджується науковий ступінь — «Економічні науки»);

09.00.05. — історія філософії (галузі — «Філософські, історичні науки»);

12.00.01. — теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень (галузь — «Юридичні науки»);

13.00.01. — загальна педагогіка та історія педагогіки (галузь — «Педагогічні науки»);

19.00.01. — загальна психологія, історія психології (галузь — «Психологічні науки»);

22.00.01. — теорія та історія соціології (галузь — «Соціологічні науки»);

23.00.01. — теорія та історія політичної думки (галузі — «Політичні, історичні науки»);

25.00.01 — теорія та історія державного управління (галузь — «Державне управління»);

26.00.01. — теорія та історія культури (галузі — «Історичні, філософські науки, мистецтвознавство»);

27.00.01. — теорія та історія соціальних комунікацій (галузь — «Соціальні комунікації»);

27.00.04 — теорія та історія журналістики (галузь — «Соціальні комунікації») [9].

Бачимо, що в перелічених спеціальностях історія науки здебільшого (крім історії філософії) зберігається тільки разом з теорією або іншим аспектом означеної науки. Тому відстояти чисто спеціальність «Історія медицини» навряд чи вдасться. Проте можна запропонувати об'єднати «історію медицини», скажімо, із «соціальною медициною» і відкрити спеціальність «соціальна медицина та історія медици-

ни» (оскільки історично склалося так, що «Історія медицини» викладається на кафедрах соціальної медицини). При цьому галузь, за якою присуджується науковий ступінь, буде «Медичні науки».

Таким чином, все повернеться «на круги своя»: будуть створені відповідні спецради (або існуючим додасться нова спеціальність), відкриті аспірантури для магістрів медицини та стоматології, з'являться фахові видання тощо. Начебто все пречудово. За винятком одного — якості дисертацій. Справа в тому, що на підставі знайомства з десятками дисертацій з історії медицини, захищених у 1960-х — 2000-х роках, можу впевнено стверджувати: для історичної науки за «гамбурзьким рахунком», ці дослідження малоцінні, адже вони невисокі за якістю. Здебільшого їх автори поверхнево знайомі з методами історичного дослідження; не мають уявлення, що таке критика історичних джерел, а подекуди просто не вміють працювати з джерелами; уникають архівів; постійно плутають історіографію проблеми з її джерельною базою, а їхній аналіз в цих працях просто відсутній. Достатньо часто історико-медичні опуси медиків стають компіляцією, «переспівом» праць попередників. Причому самі автори їх плагіатом не вважають, тому що створювали їх, скажімо, на базі студій XIX століття, не розуміючи, що для історичної науки від того, що робота написана двісті років тому, а не вчора, вона автоматично не стає історичним джерелом, і залишається об'єктом плагіату.

Винятків тут небагато. І все ж медикові значно простіше стати істориком ніж навпаки. Достатньо опанувати декілька базових дисциплін — історію України або всесвітню історію, джерелознавство, історіографію, архівознавство, пройти архівну практику, щоб навчитися впевнено оперувати історичним інструментарієм. Ці предмети обов'язково мають увійти до програми навчання істориків медицини в аспірантурі.

Другий шлях — захист історико-медичних дисертацій у спецрадах з «Історії науки й техніки» з присвоєнням наукових ступенів докторів філософії та докторів історичних наук. Але до аспірантури з цієї спеціальності медикам без відповідної освіти не потрапити. А як без аспірантури підготувати та захистити кандидатську дисертацію? Є одна лазівка в сучасній нормативно-правовій базі. Відповідно до п. 2 «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та докторів наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)» «підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюється... поза аспірантурою (для осіб, які професійно провадять наукову, науково-технічну

або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи у відповідному вищому навчальному закладі (науковій установі)». Процедура для таких здобувачів ще не прописана. Так от, потрібно, щоб у ній в майбутньому були закладені можливості для захисту дисертацій істориками медицини. Щоправда, такий шлях має сенс тільки за умови, якщо МОЗ надасть медичним університетам й установам НАМН України право виплачувати історикам медицини грошові надбавки за науковий ступінь і можливість таким фахівцям отримувати вчені звання.

Найоптимальнішим, з моєї точки зору, було б комплексне поєднання обох шляхів. Тоді б персоналії переважно захищалися дисертаціями в спецрадах з «Історії науки й техніки», а історія методів лікування різних хвороб — у спецрадах із «Соціальної медицини та історії медицини».

Наприкінці хочу наголосити на тому, що сьогодні по ланах нашої медичної спадщини нахабно товчуться росіяни, начебто ми самі неспроможні знімати свій врожай. На відміну від нас у північно-східного сусіда активно розробляються проблеми історії медицини. Цими проблемами займаються навіть не одна, а дві академічні установи: Національний НДІ громадського здоров'я ім. М.О. Семашка РАМН і Наукова рада з історії та філософських проблем медицини РАМН. Щорічно вони проводять наукові конференції «Медицинская профессура Российской империи» та «Медицинская профессура СССР», на підставі їх матеріалів публікують не тільки збірники, а й енциклопедичні видання, друкують численні історико-біографічні довідники про дорадянських і радянських медиків, зокрема українських [5; 12]. Таким чином підкреслюється, що вони-де єдині спадкоємці великих традицій медицини Російської імперії та Радянського Союзу. Це ще один прозорий натяк на нашу меншовартість та інтелектуальну залежність від «старшого брата». Існує Європейська асоціація історії медицини та здоров'я, до якої не входить жоден український вчений. Маємо розуміти, що це теж частина наукового престижу України в світі.

Якщо не буде дисертацій, то такий напрям історичного знання, як «Історія медицини» в Україні остаточно помре (наразі вона ледь животіє). Отже конче потрібно гуртування істориків медицини та охорони здоров'я для подолання кризового становища і розв'язання існуючих проблем. І нещодавне відновлення секції історії медицини ХМТ стає нам у нагоді. Саме секція має виступити ініціатором звернення авторитетних членів товариства (обов'язково включаючи ректорів ХНМУ і ХМАПО) до міністрів обох профільних міністерств з цього приводу.

Список використаної літератури

1. Гринзовський А.М. Санітарне законодавство України : генезис та тенденції розвитку : автореферат дис ... д-ра мед. наук : 14.02.01 / Анатолій Михайлович Гринзовський . — Київ, 2015 . — 35 с.
2. Известные ученые — Электронний ресурс. — Режим доступу: <https://www.famous-scientists.ru/15475/>
3. Кисільова Т.О. Становлення та розвиток медичної рентгенології в Лівобережній Україні 1896-1941 рр. : автореферат дис...канд. іст. наук: 07.00.07 / Тетяна Олексіївна Кисільова. — Харків, 2015. — 22 с.
4. Коцур Н.І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні (друга половина XIX - 20-ті рр. XX століття) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.07 / Надія Іванівна Коцур; Нац. акад. аграр. наук України, Держ. наук. с.-г. б-ка. — К., 2012. — 40 с.
5. Материалы международной конференции «Сточиковские чтения». — Москва, 2017. — 237 с. — Электронний ресурс. — Режим доступу: <http://nrph.ru/images/assets/files/archive/2017/2017-3.pdf>
6. Положення про підготовку наукових та науково-педагогічних кадрів — Электронний ресурс. — Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/309-99-%D0%BF>
7. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук — Электронний ресурс. — Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF#n11>
8. Про внесення змін до переліку наукових спеціальностей — Электронний ресурс. — Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0089-13>
9. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей — Электронний ресурс. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11>
10. Профессорско-преподавательский состав — Электронний ресурс. — Режим доступу: <https://www.bsu.edu.ru/bsu/info/pps/?users=B37F21B7-60AE-E511-BA2D-08002789A2E0>
11. Савчук В.С. Историко-научный анализ деятельности естественнаучных обществ Юга России, Крыма и Бессарабии: вторая половина XIX — начало XX века: дисс... док. ист. наук., 07.00.07; 07.00.01 — Днепропетровский гос. университет; Днепропетровск, 1996. — 450 с.
12. Скоркин К. В. Они носили ТВОЮ фамилию. Биографический справочник. — М. : ВивидАрт, 2012. — 1312 с.
13. Чернова О.А. Деятельность профессиональных союзов на промышленных предприятиях Центрального Черноземья в 1920-е гг. : (по материалам Курской и Воронежской губерний) : автореферат дисс... канд. ист. наук : 07.00.02 / Ольга Алексеевна Чернова; [Белгор. гос. нац. исслед. ун-т]. — Белгород, 2011. — 26 с.

Актуальные проблемы развития истории медицины в современном отечественном научном пространстве и пути их разрешения

Проф. И. Ю. Робак

Харьковский национальный медицинский университет

В статье рассматриваются неблагоприятные условия, в которые поставлена современная отечественная история медицины. Показано, что главным фактором, тормозящим её развитие, является сложившаяся de facto невозможность защиты диссертаций по истории медицины медиками. Очерчены два пути выхода из «диссертационного кризиса»: возрождение научной специальности, связанной с историей медицины, в отрасли «Медицинские науки»; в отношении историков медицины, защитивших диссертации по специальности «История науки и техники», предоставление права медицинским университетам и учреждениям НАМН Украины выплачивать денежные надбавки за научную степень, а Министерству образования и науки присваивать таким специалистам ученые звания по медицинским кафедрам.

Ключевые слова: денежная надбавка, защита диссертации, история медицины, научная специальность, научная степень, учёное звание.

Topical Problems of History of Medicine Development in the Modern Domestic Scientific Space and Ways of Its Resolving

Prof. I. Yu. Robak

Kharkiv National Medical University

Unfavorable conditions at which the modern domestic history of medicine is put were considered in the article. It is shown that the main factor of hampering its development is the de facto inability to defend the theses on the History of Medicine by medics. Two ways out of the "dissertation crisis" were outlined. Firstly, the revival of the scientific specialty related to the History of Medicine in the field of «Medical Sciences». Secondly, in respect of historians of Medicine who defended theses on the specialty "History of Science and Technology", granting the right to medical universities and institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine to pay financial allowance for a scientific degree, and to the Ministry of Education and Science to confer academic ranks of such specialists in medical departments.

Key Words: financial allowance, defending of thesis, History of Medicine, scientific specialty, scientific degree, academic rank.

Контактна інформація: Робак Ігор Юрійович —

зав. кафедри суспільних наук ХНМУ, доктор історичних наук, професор.

Просп. Науки, 50-А, кв. 7, Харків, 61072; +38057-707-73-47 (служб.), +38067-93-00-444; e-mail: robak@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2018 р.